

3. Fonologická rekonstrukce – obecná charakteristika

1. Defonologizace *kvantity* → fonologizace *kvality*.
2. Zhroucení kvantity (srov. Tekavčić, 1980, I, s. 27-33):
 - a) strukturální teorie A (Lüdtke, Lausberg, Spence aj.)
 - b) strukturální teorie B (Weinrich)
 - c) substrátová teorie (Bonioli).

Ad b) Strukturální teorie B:

1. vokalismus + konsonantismus: kvantita samohlásková + kvantita souhlásková nezávislé na struktuře slabiky → 4 možné struktury slabiky:
 - a) dlouhá + dlouhá (– –): **stēlla**
 - b) dlouhá + krátká (– ˇ): **mūrus**
 - c) krátká + dlouhá (ˇ –): **mītto**
 - d) krátká + krátká (ˇ ˇ): **gūla**
2. Lat. fonologický systém má tendenci eliminovat struktury a) + d): „... dopo una vocale lunga la consonante lunga (= doppia) tende ad accorciarsi già nel latino antico: così CAUSSA, conservato come arcaismo, diventa in seguito CAUSA (i dittonghi equivalgono a vocali lunghe); da *MĒD + COM attraverso *MĒCCOM si ottiene MĒCUM ecc.“ (Tekavčić, s. 31). Komplementárně je pak eliminována i struktura d). Tendence tedy tyto:
 - a) dlouhá + dlouhá (– –) → I. krátká + dlouhá (ˇ –), II. dlouhá + krátká (– ˇ).
 - b) krátká + krátká (ˇ ˇ) → I. krátká + dlouhá (ˇ –), II. dlouhá + krátká (– ˇ).Příklady:
 - a) I. **stēlla** → it. **stella**, II. **stēlla** → ***stēla** → stfr. **esteile**, fr. **étoile**
 - b) I. **pīla** → ***pīlla** (it. pillola), II. **pīper** → ***pīper**.
- 3.

/ĩ/ si allunga in sillaba aperta ma si distingue dalla originaria /ī/: /ĩ/ ~ /ī/;

/ũ/ si allunga in sillaba aperta pur mantenendosi distinta dalla /ū/ originaria: /ũ/ ~ /ū/;

/ĕ/ si allunga in sillaba aperta rimanendo distinta dalla /ē/ originaria: /ĕ/ ~ /ē/;

/ǫ/ si allunga in sillaba aperta pur conservando la distinzione dall'originaria /ō/: /ǫ/ ~ /ō/.

Analogamente:

/ī/ si accorcia in sillaba chiusa, pur mantenendosi distinta dalla originaria /ĩ/: /ī/ ~ /ĩ/;

/ū/ si accorcia in sillaba chiusa, ma resta in opposizione all'originaria /ũ/: /ū/ ~ /ũ/;

/ē/ si accorcia in sillaba chiusa rimanendo distinta dalla /ĕ/ originaria: /ē/ ~ /ĕ/;

/ō/ si accorcia in sillaba chiusa, però conserva la sua opposizione alla /ǫ/: /ō/ ~ /ǫ/.

4. Příklady:

a) **pōpulus** – **pōpulus** > **pōpulus** [dlouhé zavřené] / **pōpulus** [dlouhé otevřené]. Tj. jediným protikladem je původní foneticky přítomná *kvalita*.

b) **lēctus** (od *legō, legere číst*) – **lēctus** (*postel*) > **lēctus** [krátké zavřené] / **lēctus** [krátké otevřené]. Tj. jediným protikladem opět *kvalita*.

Shrnutí:

0. Kvantita je *fonologická* – je nezávislá na struktuře slabiky a na pozici přízvuku (naopak přízvuk je závislý na kvantitě).
1. Sekvence dlouhá + dlouhá, krátká + krátká mají tendenci ustupovat sekvencím dlouhá + krátká, krátká + dlouhá. To vede k prodlužování samohlásek v otevřených slabikách, zkracování v zavřených slabikách.
2. Kvantita začíná být závislá na struktuře přízvukné slabiky (je-li otevřená → dlouhá, je-li zavřená → krátká; viz italština – délka foneticky přítomná právě podle tohoto pravidla).
3. Kvantita tak ztrácí distinktivní schopnost → kvalita ji přebírá.
4. Ve chvíli, kdy se kvalita takto fonologizuje, dochází k výše zmíněné panrománské konfúzi. (Zřejmě proto, že nový distinktivní rys oscilloval ve stupni otevřenosti-zavřenosti tak, že takové splývání nastávalo).

4. Vývoj italského vokálního systému:

1. Italština (kromě několika oblastí, např. jižní Basilicata) participuje na panrománské konfúzi a) $\text{ĩ} / \text{ē} > \text{é}$; b) $\text{ũ} / \text{ō} > \text{ó}$:

a)

$\text{ĩ} \rightarrow \text{pĩlu} > \text{pélu}$, $\text{mĩttere} > \text{méttere}$, $\text{capĩllu} > \text{capéllu}$;

$\text{ē} \rightarrow \text{tēla} > \text{téla}$, $-\text{ēre} > -\text{ére}$, $\text{mēse} > \text{mése}$.

b)

$\text{ũ} \rightarrow \text{gũla} > \text{góla}$, $\text{ũmbra} > \text{ómbra}$, $\text{cũrrere} > \text{córrere}$;

$\text{ō} \rightarrow \text{sōle} > \text{sóle}$, $-\text{ōsu} > -\text{óso}$, $\text{cognōscere} > \text{conóscere}$.

A) Vývoj PŘÍZVUČNÝCH samohlásek

B) Vývoj NEPŘÍZVUČNÝCH samohlásek

Ad A)

1. Otevřené a dlouhé samohlásky v otevřené slabice → DIFTONGIZACE.

2. Kvantita foneticky přítomná v závislosti na typu slabiky (otevřená přízvukná

slabika).

A) Základní schéma (Tekavčić, I, s. 34-35):

Esempi	Gradi di apertura			
	I	II	III	IV
FĪLUM	FĪLU			
VĪLLA	VĪLLA			
SĪTIS		SĒTE		
MĪTTO		MĚTTO		
TĒLA		TĚLA		
STĒLLA		STĚLLA		
PĚDE			PĚDE	
TĚRRA			TĚRRA	
MARE				MARE
PARTE				PARTE
BŌNA			BŌNA	
CŌRNU			CŌRNU	
SŌLE		SŌLE		
COGNŌSCO		COGNŌSCO		
GŪLA		GŪLA		
FŪRCA		FŪRCA		
DŪRA	DŪRA			
FRŪCTUS	FRŪCTU			

30. Ed ecco i riflessi del toscano e dell'italiano letterario:

Esempi	Gradi di apertura			
	I	II	III	IV
FILU	<i>filo</i>			
VILLA	<i>villa</i>			
SĒTE		<i>sete</i>		
MĚTTO		<i>metto</i>		
TĚLA		<i>tela</i>		
STĚLLA		<i>stella</i>		
PĚDE			<u>piede</u>	
TĚRRA			<i>tęrra</i>	
MARE				<i>mare</i>
PARTE				<i>parte</i>
BŌNA			<u>buona</u>	
CŌRNU			<i>cornu</i>	
SŌLE		<i>sole</i>		
COGNŌSCO		<i>conosco</i>		
GŪLA		<i>gola</i>		
FŪRCA		<i>forca</i>		
DŪRA	<i>dura</i>			
FRŪCTU	<i>frutto</i>			

4a – Přízvučné samohlásky:

- A) diftongizace
- B) pravidelný vývoj přízvučných samohlásek – shrnutí
- C) *nepravidelný* vývoj přízvučných samohlásek

A)

A. DITTONGAZIONE DI /ē/, /ō/

31. Alle /ē/, /ō/ in sillaba libera, proprie del tardo latino, corrispondono oggi i dittonghi /je/, /wo/:

PĒDE > <i>pie</i> de	BŌNA > <i>bu</i> ona
VĒNIT > <i>vi</i> ene	NŌVU > <i>nu</i> ovo
MĒLE > <i>mie</i> le	FŌCU > <i>fu</i> oco
PĒTRA > <i>pie</i> tra	RŌTA > <i>ru</i> ota
(LAETUS) LĒTU > <i>lie</i> to	DŌLET > <i>du</i> ole
ecc.	

Di fronte a questi riflessi si hanno:

TĒRRA > <i>ter</i> ra	CŌRPU > <i>cor</i> po
SĒPTE > <i>set</i> te	CŌRVU > <i>cor</i> vo
LĒCTU > <i>let</i> to	NŌCTE > <i>not</i> te
HIBĒRNU > <i>in</i> verno	FŌSSA > <i>fos</i> sa
ecc.	

Dagli esempi risulta che i riflessi di /ē/, /ō/ sono duplici:

- 1) in sillaba aperta: /je/, /wo/;
- 2) in sillaba chiusa: /ɛ/, /o/.

A) diftongizace – původ:

1. „Spontánní“ diftongizace (Castellani; shrnutí: Tekavčić 1980, s. 37; Zavadil, 1998, s. 95-96, 100-101)
2. Metafonie: Schür, Maiden (1995, s. 35-40).
3. „Metafonická-strukturální“: Weinrich, Tekavčić (1980, s. 40).

Ad 2.

Metafonie (přehláska) = typ vokálové harmonie, asimilace. Koncová i a u ovlivňují kvalitu předcházející přízvučné samohlásky dvěma způsoby:

- a) je-li přízvučná samohláska otevřená, dochází k diftongizaci;
- b) je-li zavřená, dochází k dalšímu uzavření (případ ostatních dialektů).

Podstata metafonie: artikulační anticipace následující (posttonické) samohlásky. Později byla tato foneticky podmíněná asimilace fonologizována a analogicky rozšířena podle potřeb morfologického systému, tzv. morfologizace metafonie (Maiden).

(K tomuto vývoji a k současné situaci v dialektch srov. Vincenzi, G. C. 2003, *Apofonia e metaforia nei dialetti d'Italia*, Bologna: Pàtron; recenze: *Slovo a slovesnost* 66/2, s. 150-153)

Metafonický původ vzestupných diftongů – hlavní argumenty dle Maiden 1995, s. 35-40:

1. Spontánní diftongizace dává sestupné diftongy (e > ei, o > ou). Románské diftongy jsou vzestupné.
2. Vzestupné diftongy jsou totožné s působením metafonie (viz výše). Proto: „There are good reasons to ascribe SOSD [stressed open syllable diphthongization] to a metaphonic origin, since metaphony appears originally to have been present in virtually all Italo-Romance dialects.“ (Maiden 1995, s. 36)
3. Diftong chybí v některých neměnných slovech (bene, nove), tzn. že rozšíření diftongů bylo vedeno principem morfologické analogie (generalizace diftongů ve slovesných tvarech, ve tvarech substantiv a adjektiv).
4. Metafonie byla původně omezena na otevřené slabiky → toskánská situace; později vlivem postupující morfologizace i na zavřené slabiky (jiné dialekty). Neexistují dialekty, které by znaly metafonii v zavřených slabikách, ale ne v otevřených.

		I		II		
/ē/	a) [jɛ]	<	FĚRU	[fjɛru]	BĚLLU	[bjɛllu]
		<	FĚRI	[fjɛri]	BĚLLI	[bjɛlli]
	b) [ɛ]	<	FĚRA	[fɛra]	BĚLLA	[bɛlla]
		<	FĚRE	[fɛre]	BĚLLE	[bɛlle]
/ō/	a) [wɔ]	<	NQVU	[nwɔvu]	GRQSSU	[grwɔssu]
		<	NQVI	[nwɔvi]	GRQSSI	[grwɔssi]
	b) [ɔ]	<	NQVA	[nɔva]	GRQSSA	[grɔssa]
		<	NQVE	[nɔve]	GRQSSA	[grɔsse]

Ad 3. Metafonická-strukturální teorie – vysvětluje důvody analogického rozšíření diftongů. Weinrich: omezení na otevřenou slabiku (tj. tu, ve které dochází k prodloužení samohlásky) je spojeno s tendencí k větší diferenciaci:

2) Più « strutturalista » e più accettabile ci sembra la spiegazione data dal Weinrich¹⁰. Ammettendo ugualmente l'origine metafonica dei dittonghi ascendenti, questo studioso vede nella loro generalizzazione in sillaba aperta e nella loro restrizione a tale posizione, un tentativo del sistema di differenziare meglio i fonemi /ē/, /ō/, nuovi fonemi lunghi corrispondenti a /ě/, /ǒ/ del latino classico e allungatisi in sillaba aperta, dai fonemi /ē/, /ō/, originariamente lunghi e chiusi, corrispondenti ai fonemi /ē/, /ō/ classici. Per accrescere il margine di differenziazione, il sistema trasforma le opposizioni:

$$\begin{array}{l} /ē/ \sim /ē/ \\ /ō/ \sim /ō/ \end{array} \quad \text{in:} \quad \begin{array}{l} /jɛ/ \sim /ē/ \\ /wɔ/ \sim /ō/ \end{array}$$

A tale scopo il sistema « si serve » dei dittonghi /jɛ/, /wɔ/ i quali, essendosi perdute le condizioni metafoniche originarie, erano per così dire unità fonematiche « libere », « a disposizione dei bisogni del sistema ». Infatti, come già detto, il toscano, sin dall'epoca dei primi testi, non conosce la metaforesi, o l'ha eliminata precedentemente. I suoi risultati, cioè i dittonghi ascendenti, non essendo più soggetti alla metaforesi, possono servire come un migliore mezzo di distinzione fra le vocali lunghe dei due gradi di apertura medi.

B) Pravidelný vývoj přízvučných samohlásek – shrnutí:

1. stupeň otevřenosti **i, u** zůstávají (nīdu > nido, dūru > duro)
2. stupeň otevřenosti (zavřená **é, ó**) odpovídají lat. **ī / ē > é + ŭ / ō > ó**:
 - a) cīnere > cénere, mīssa > méssa
 - b) tēla > téla, crēdo > crédo
 - c) crūce > cróce, mūltu > mólto.
 - d) sōle > sóle, vōce > vóce
3. stupeň otevřenosti (otevřená **è, ò**) → diftongizace v otevřené slabice.
4. stupeň otevřenosti **ā ā > a**.

Dodatek: dědictví latinských diftongů:

1)

- ae [aj]

- oe

- au [aw]

2)

- ae > otevřené **è**: caelu > cielo, caecu > cieco, quaero > *quero > chiedo

- oe > zavřené **é**: poena > péna

3)

- au > otevřené ò: tauru > tòro, paucu > pòco, auru > òro, pauper > pòvero

C) Nepravidelný vývoj přízvučných samohlásek:

vývojové výjimky – různé vlivy („kontaminační“, asociační, analogie atd.)

1) Vliv antonymie: grave > greve > grieve (pod vlivem leve > lieve).

2) Latinismy s otevřeným è: sincērus > sincèro, crudēlis > crudèle atd. (vliv středověké výslovnosti latiny).

3) pravidelná ĭ / ē > é + ŭ / ō > ó nenastává před některými skupinami (následuje-li nazála a pak velára) – tzv. anafoneze (*anafonesi*, Castellani):

vīncere > vincere (srov. šp. *vencer*)

vīnco > vinco

pūngo > pungo

famīlia > famiglia

līngua > lingua

4) frīgidus > *frīgdus > *frīgdu > fréddo.

5) fēnum > fieno (ne féno). Buď otevření původní dlouhé, anebo vývoj z deminutiva fēnulu > *fenlu > *flenu > fieno

6) lūpus > *lūpus > lupo